

En postplural attitude

Christopher Gad

Department of Information & Media Studies

University of Aarhus

cgad@stofanet.dk

Working Papers from Centre for STS Studies

Department of Information & Media Studies

University of Aarhus

Published by The Centre for STS Studies, Aarhus 2005.

Editorial board: Peter Lauritsen, Simon Kiilerich Madsen, Finn Olesen.

Christopher Gad: *En postplural attitude*

© The author, 2005.

Printed at Fællestrykkeriet for Sundhedsvidenskab, University of Aarhus.

Cover design: Annette Bjerre Design.

ISBN-10: 8-791386-09-8 // ISBN-13: 978-8-791386-09-8 (print)

ISBN-10: 8-791386-10-1 // ISBN-13: 978-8-791386-10-1 (web)

The Centre for STS Studies

Department of Information & Media Studies

Helsingforsgade 14

DK-8200 Aarhus N

Tel: +45 8942 9200

Fax: +45 8942 5950

sts@imv.au.dk

<http://imv.au.dk/st>

En postplural attitude

Christopher Gad

Department of Information & Media Studies

University of Aarhus

cgad@stofanet.dk

I wonder whether we may not envisage modernity rather as an attitude than as a period of history. And by "attitude", I mean a mode of relating to contemporary reality; a voluntary choice made by certain people; in the end, a way of thinking and feeling; a way, too, of acting and behaving that at one and the same time marks a relation of belonging and presents itself as a task. A bit, no doubt, like what the Greeks called an ethos. And consequently, rather than seeking to distinguish the "modern era" from the "premodern" or "postmodern", I think it would be more useful to try to find out how the attitude of modernity, ever since its formation, has found itself struggling with attitudes of "countermodernity". (Foucault 1992)

Foucault gør os opmærksom på, at 'det moderne' snarere må forstås som en attitude, en indstilling, holdning eller en relation mellem selv og virkelighed, snarere end at begrebet betegner en bestemt historisk æra. I samme ånd vil jeg i dette arbejdsrapport karakterisere *en postplural attitude*, som aktuelt, kan lokaliseres i STS-feltet, nærmere bestemt som én filosofisk grundindstilling i post-aktør-netværksteori (post-ANT) eller *empirisk filosofi* (Mol 2002). Indstillingen adskiller sig fra en pluralistisk, socialkonstruktivistisk og perspektivistisk tankegang, som har influeret mange samfundsvidenskabelige og humanistiske diskussioner og også meget STS. Der optræder imidlertid nogle problemer i socialkonstruktivisme, perspektivisme og pluralisme, som jeg ønsker at påpege, og samtidig ønsker jeg at angive nogle muligheder for at tænke anderledes, som fremkommer, hvis man følger og samtænker tekster af den engelske socialantropolog Marilyn Strathern og den hollandske empirifilosof Anne Marie Mol.

Begrebet 'postplural' benytter Strathern (1991, p. xvi, 1992a, pp. 3-4, p. 184, 192, 215 *et passim*) til diagnose af vores euro-amerikanske samtid og italesættelser heraf. En praktisk-diskursiv situation, som hun fremstiller som potentielt modernitetsoverskridende, men præget af nostalgi i forhold til en moderne pluralisme. I forhold dertil mener jeg ikke, at postpluralisme overskrider pluralisme i en epokal og/eller samfundsstrukturel forstand. Det er mere brugbart at betragte pluralisme og postpluralisme som karakteristika ved specifikke *ethe*¹, som er i konflikt med og afhængige af hinanden. Disse betydninger ligger i begrebskonstellationen 'postplural attitude': Begrebet 'postplural' fremhæver en kontrovers med og et afhængighedsforhold til en moderne pluralisme. Imens henviser begrebet 'attitude' til indstillingens bevidsthed om sig selv som en specifik, situeret ethos. En postplural attitude er netop både en fordring om en værensmodus og en intellektuel udfordring.

Subjektivitet og ontologi

Moderne subjektivitets- og ontologiforståelser² opbrydes og rekonfigureres for en postplural attitude. Filosofisk betragtet er netop subjekt-ontologirelationen væsentlig, idet forestillinger om subjektivitet gør krav på forestillinger om virkelighedens konstitution og vice versa. Simpelt postuleret er en moderne attitude karakteriseret ved, at ét og/eller andet i subjekt-ontologirelationen holdes *konstant*, hvilket skaber sikkerhed og grundlag for 'konsta(n)tering' af en relation til virkeligheden og et selvforhold, fx epistemologisk, psykologisk eller videnskabeligt. Forestillingen om

¹ 'Ethe' er flertal af det græske 'ethos', som betyder habitus/karakter (Politikkens store fremmedordbog 1996). 'Ethos' refererer til den distinktive karakter, moralske natur og de guidende overbevisninger hos en person, gruppe eller institution.

² Ontologi betegner "læren om det værende for så vidt som det er; værensvidenskab. Ontologi er en lære om de særegne og (væsens)-nødvendige træk ved det værende" (Lübcke 1998, p. 323f). Det vil i min forståelse sige, at ontologi omhandler det, *der kalder på at blive forklaret* i virkeligheden som sådan. Hvor metafysik omhandler, 'det der forklarer'. Mao. er ontologi en forståelse af, hvad og hvordan alt udfolder sig, hvilket også vil sige, at ontologi i streng forstand selvfølgelig også indbefatter subjektivitet. Subjektet kan være selve det ontologiske rodbegreb, som det fx er tilfældet hos Descartes. I teksten her benyttes ontologi i forstanden 'virkelighedsontologi', dvs. om det, der kalder på at blive forklaret ved virkeligheden - i relation til subjektivitet.

konstanthed er i min forståelse et markant træk ved en moderne tankegang. Fx holdes subjektet, cogitoet hos René Descartes konstant i universel forstand som en ubetvivlelig eksistens.

En subjektiv og/eller ontologisk forestilling om konstanthed kan betragtes som en idéhistorisk kilde til udvikling af en moderne pluralisme - via perspektivisme. Idéen om, at noget forholder sig konstant knyttes nemlig nemt til idéen om, at konstanter kan udskiftes med andre konstanter. Således kan en forestilling opstå om, at et konstant subjekts perspektiv på virkeligheden kan udskiftes med andre, og med denne idékonstellation kan en anden forestilling udvikles: Nemlig at én ontologi blot udgør én ud af flere (plurale) virkelighedsbeskrivelser. Denne bevægelse er et *kardinalpunkt* i en pluralisme, som dermed imidlertid stadig bygger på den moderne forestilling om konstanthed i universel forstand. Forestillingen om at der må være et eller andet som er grundlæggende, fast, udgangspunkt for erkendelse, forskning, væren i det hele taget, står ikke i modsætning til, men er én kilde til pluralisme.

Universalisme, perspektivisme og pluralisme udfordres af en postplural attitude. For denne attitude problematiseres/fragmenteres perspektiver og forestillingen om 'perspektivet som perspektiv'. Endvidere holdes hverken subjektivitet, ontologi, noget i den indbyrdes relation eller andre kulturelle/naturlige elementer konstante i universel forstand.

En postplural attitude fordrer dermed en anderledes ontologiforståelse. Fordringen illustrerer jeg med Marilyn Stratherns diagnose af perspektivisme og pluralisme og en postplural ontologiforståelse med Anne Marie Mols 'post-ANTologi'. I diagnosen fragmenteres perspektivet og heraf følger, at virkelighedsontologier ikke kan forstås som flere for subjekter 'optionale' virkelighedsbeskrivelser. Men virkeligheden fragmenteres ikke dermed. Derimod er det med Mol muligt at italesætte virkelighed som *multiple* 'enacted' versioner af *aktive* virkeligheder. Relationer og aktører anskues som effekter af konkrete praksissammenhænge og netværksbygninger, som altid er i forandring og består i udviklingen af midlertidige og delvise forbindelser mellem kulturelle elementer, som de konstitueres i forskellige praksissammenhænge. Mols 'post-ANTologi' anvendes da her til en positiv videreudvikling af Stratherns diagnose, der

isoleret *kan* fremstå som en negativt defineret position i forhold til en moderne pluralisme. Med andre ord er forestillingerne om multiplicitet(er) et bidrag til at tænke en postplural attitude mere ontologisk konsekvent. En postplural subjektivitetsforståelse vil jeg illustrere i en refleksion over den amerikanske fotograf Cindy Shermans arbejder. I hendes fotografier fremtræder en forståelse af *subjektivitet som performans*. Til sidst vil jeg karakterisere attituden yderligere og overveje forholdet mellem en postplural og en moderne pluralistisk attitude.

Subjekt-ontologirelationen i en socialkonstruktivistisk tekst

Jeg vil følgende illustrere, hvordan subjekt-ontologirelationen kan forstås i socialkonstruktivismen, nærmere bestemt i STS-pioneren Barry Barnes' tekst: "On the Conventional Character of Knowledge and Cognition" fra 1982. Her holdes noget i relationen konstant givet i universel forstand, og efterfølgende vil jeg beskrive, hvordan socialkonstruktivisme just kan karakteriseres som en moderne perspektivistisk og pluralistisk position.

I socialkonstruktivisme udtrykkes en subjektiv/kognitiv relativisme og en virkelighedsontologisk relativisme. Denne generelle relativisme betyder imidlertid ikke, at socialkonstruktivismen mener, at 'anything goes' og ikke opererer med konstanthed. Konstanthed finder socialkonstruktivismen i intersubjektive relationer, der praktiseres som kulturelt specifikke læringsnetværk. I socialkonstruktivismen er disse netværk af menneskeskabte relationer det, der *altid* er. Relationerne udvikler sig forskelligt i forhold til, *hvor* mennesker kategoriserer og tilegner sig virkeligheden, gør sig erfaringer med hinanden mv., men der er i universel forstand tale om, at det humane domæne *former* en 'naturlig' virkelighed - ikke i en total valgfrihed, men relativt i forhold til den viden og kategoriseringsstruktur, som mennesker i en specifik kultur lærer og praktiserer.

Al viden betragtes i socialkonstruktivismen som socialt konstitueret, og der opretholdes fx ikke nogen faktum/teoridistinktion eller en distinktion mellem hverdagsviden og videnskabelig viden. Helt generelt afvises enhver evaluerende distinktion mellem viden og accepterede overbevisninger. I stedet er udgangspunktet for at forstå subjekter og

deres virkelighedsontologier: 1) At mennesker bevæger sig rundt i et uendeligt komplekst fysisk miljø, som de er opmærksomme på og derfor lærer af. 2) At læring foregår i en social kontekst, dvs. at lære er at lære at klassificere og applicere klassifikationer fra en bestemt kultur i praksis (Barnes 1982).

Ontologisk essentialisme afvises som empirisk uholdbar af Barnes, idet han påpeger, at vores begrebskonstruktioner bygger på ligheder mellem empiriske observationer og ikke på identitet mellem eller individuering af naturlige objekter. 'Essenser' opfører sig ikke som magneter for vores begreber, og der findes ingen 'natural kinds'. Vores viden om virkeligheden er således ikke korrespondensmæssigt, men konventionelt funderet. Når 'forkert brug' af begreber nogen gange forklares med henvisning til opdagelse af begrebernes 'egentlige' eller 'virkelige' mening, mener Barnes, at dette blot udtrykker, at der er udviklet en udvidet socialt forhandlet enighed om brug af begreber: "Such consensus merely marks the successful negotiation of an extension of usage" (1982). Forskellige kulturelle og begrebslige netværk står derfor ækvivalent i forhold til andre netværk mht. deres relation til virkeligheden. Repræsentationer af virkeligheden er ikke mere eller mindre nære/sande/bedre end andre, da de alle er konventionelle fremstillinger af virkeligheden. Virkeligheden *selv* betragter Barnes imidlertid som et 'passivt mudder'. Virkeligheden kva mudder er i socialkonstruktivismen 'ligeglad' og underlagt den begrebsmæssige klassificering, kategorisering og organisering: "Reality does not mind how we cluster it; 'reality' is simply the massively complex array of information which we cluster" (Barnes 1982).

Dette udsagn er sigende i forhold til den socialkonstruktivistiske forståelse af relationen mellem subjektivitet og ontologi. Subjekter sættes i relation til deres virkelighed som konstruktører adskilt fra og 'efter' en naturlig virkelighed. I forskellige kulturelle netværk koproducerer subjekter i sociale netværk forskellige kulturelle *perspektiver* på én *passiv* og '*naturlig*' virkelighed og dermed tværkulturelt ækvivalente beskrivelser af denne virkelighed.

En forudsætning for perspektivisme er, at et udsyn kan operere konstant på virkeligheden, Perspektivisme bygger imidlertid også på forestillingen om, at virkeligheden en betragtes fra mange forskellige, diskrete og ligeværdige vinkler. I

socialkonstruktivismen fordres perspektivisme på den baggrund, at man i forkaster idéen om, at beskrivelser af virkeligheden er 'repræsentationer', som bør bringes i korrespondance med en 'egentlig' virkelighed. Forskellige ontologier må i stedet betragtes som forskellige beskrivelser, som er ligeværdige i deres relation til virkeligheden. De er funderet i forskellige kulturelle konceptioner og perceptioner af virkeligheden, som imidlertid stadig betragtes som 'en og samme virkelighed', en virkelighed der endvidere ikke yder nogen afgørende modstand i forhold til ontologiske konstruktioner heraf. Sådanne konstruktioner kunne dermed i princippet være konstrueret anderledes³, og man kan da sammenligne konstante socialt konstruerede perceptioner med andre og se, hvordan de er relateret til og udgør forskellige selv- og virkelighedsopfattelser.

I socialkonstruktivisme antages, at hverken subjekter eller virkeligheden bærer konstitutive eller konstante træk. Der udtrykkes således både en kognitiv-subjektiv og ontologisk relativisme, men imidlertid holdes intersubjektive, kulturelle og begrebsmæssige læringsnetværk konstante. Subjekter praktiserer forskellige, men ækvivalente beskrivelser af virkeligheden. Disse praksisser udgør subjekters perceptioner af én om end kompleks virkelighed i alle kulturer til alle tider. Socialkonstruktivisme er perspektivisme, idet enhver virkelighedsbeskrivelse ses som forankret i ét kulturelt lokaliseret blik blandt en pluralitet af andre principielt ækvivalente og lige mulige, men konstante, blikke på *én* virkelighed.

Teoriforhåbning, metaperspektiv og pluralisme

Generelt betragtet har perspektivisme i min forståelse forbindelser til en forhåbning om, at et enkelt udsyn kan udgøre grundlaget for dannelsen af en teori i forstanden Theoria:

³ Selvom den socialkonstruktivistiske position indebærer, at virkelighedens 'objekter' i princippet kan kategoriseres på en hvilken som helst måde, er det imidlertid en meget væsentlig pointe - at subjekter ikke kan *overbevises* om hvad som helst - særligt i forhold til kritikken af socialkonstruktivisme som 'postmoderne' og 'relativistisk'. Der er ikke i socialkonstruktivismen tale om total konstruktiv frihed eller kategorial/sproglig voluntarisme, men det forestilles, at virkeligheden konstrueres i forholdsvis konstante og kulturelle netværk, som subjekter kognitivt opererer i og med.

en universel, sammenhængende og altomfattende forståelse af os selv og virkeligheden. I en idéhistorisk optik har denne forhåbning udgjort en væsentlig drivkraft i produktionen af nye perspektiver. Dvs. perspektivisme har et arnested i Theoriaforhåbningen, som endvidere stadigt leverer energi til en udvikling af 'nye' perspektiver: Når 'gamle' perspektiver viser sig uproduktive, udbrænder e.a., udvikles gang på gang 'nye' i forhåbningen om at forbedre beskrivelser af selv og virkelighed. Dette producerer imidlertid over tid en *pluralisering* af perspektiverne. I forlængelse heraf opstår også en bevidsthed om, at ethvert perspektiv blot udgør ét ud af en pluralitet af blikke, hvorfra der konstrueres stadigt flere *partielle* beskrivelser af virkeligheden. Dette er så igen grundlag for en idé om, at der altid er 'mere' til virkeligheden, end hvad det enkelte øje aktuelt skuer: Der er altid nye sider at opdage af virkeligheden, hvis den betragtes fra nye vinkler. Det er i denne forstand, at perspektivisme kendetegner en moderne pluralistisk tængegang *per se* og er just, hvad man finder i socialkonstruktivisme, men også i mange andre moderne teoridannelser. Fx findes den i Gareth Morgans *Images of Organisation* (1986), hvor forskellige teorier betragtes som metaforer, der forstås som forskellige teoretiske blik, som tilsammen giver et mere 'komplet', 'helt' og 'dækkende' billede af den organisatoriske virkelighed, end hvert enkelt perspektiv kan producere for sig. Eksplicit hos Morgan og implicit i socialkonstruktivismen konstitueres et *metaperspektiv*, dvs. socialkonstruktivisme kan *selv* siges at udgøre et sådant metaperspektiv, hvorfra man kan forstå og sammenholde, at flere forskellige ækvivalente perspektiver lever samtidigt og producerer en pluralitet af virkelighedsbeskrivelser.

Merografiske forbindelser

Ifølge Marilyn Strathern er perspektivisme et væsentligt karakteristikum ved en moderne pluralistisk indstilling til virkeligheden, fordi det er med en stadig perspektivproduktion, at man (gen)konstruerer grundlæggende subjektivitets- og virkelighedsforståelser. Denne produktion og reproduktion af perspektiver kan nemlig ses som en stadig udvikling og synliggørelsen af, det hun betegner, *merographic connections* (1992a, pp. 72-81, 1999 pp. 246-60). Begrebet 'merographic connections'

dækker, at virkelighedens elementer konstitueres og relateres, *fordi* de anskues fra flere forskellige vinkler og mao. betragtes som *dele* af forskellige *helheder*. Fx konstitueres individet ifølge Strathern i og med, at det betragtes som en *delvis* naturlig og *delvis* samfundsmæssig størrelse, og det samtidig antages, at man kan afsløres 'nye sider' af individet fra andre 'vinkler'.

Concepts form distinct, in the double sense of at once separate and crystal clear, orders of interpretation of experience. None the less they coexist. The two perspectives can be connected, indeed comprise a pair. Thus one may think of commodified and non-commodified conceptions [...] Like market and non-market economies, joined together as oppositions or complementarities. At the same time, this joining does not yield a reciprocal or mutually defining relation. On the contrary, while the values can be aligned as positive and negative aspects of each other, each conception simultaneously draws on its own universe of connotations, applications and meanings. Each is connected to a unique, in the sense of self-referential, range of phenomena, which gives it its own character: The one differs from the other insofar as it is also part of a quite different context for action. (Strathern 1999, p. 248)

It presupposes that one thing differs from another insofar as it belongs to or is part of something else. I call this kind of connection, link or relationship *merographic* (Strathern 1992a, p. 72f, org. kursiv)

Merografiske forbindelser er relationer, som etableres og synliggøres med en slags basal kulturel matematik i en kulturel-komparativ praksis. Begreber om teknologi og mennesker relateret er i den forstand, at man samtidigt kan tænke sig, at de tilhører samme verden, og at de er en del af hvert sit kulturelle domæne Fx kan vi forestille os, at teknologi er 'døde ting', mens mennesker er 'levende væsner'. Begreberne kan da agere 'perspektiv' for hinanden, som når man snakker om 'tingsliggørelse' af mennesket eller 'besjæling' af teknologi. På denne måde konstitueres relationer mellem teknologi og menneske merografisk.

Merografiske relationer konstitueres på lignende vis mellem menneske og dyr, idet vi antager, at mennesker tilhører et domæne kendetegnet ved fx bevidsthed og ånd, mens dyr antages at være instinktive væsener. Således kan menneske og dyr sammenlignes og udgøre 'et par', og der kan drages analogier mellem de respektive domæner, således

at man kan se 'de dyriske aspekter' ved mennesker og 'de menneskelige aspekter' ved dyr. Dette er netop muligt, *fordi* domæner på en gang overlapper og trækker på hvert sit forskellige sæt af konnotationer. Et kendetegn ved moderne kulturel praksis er da at bringe idéer fra forskellige domæner sammen (Strathern 1992*b*, p. 19). Når man har 'konstrueret' eller 'opdaget' noget 'nyt', er det således i kraft af 'gamle' og basale måder at drage analogier på.

Begrebet om merografiske relationer bygger på en forståelse af metaforisk praksis som basal. Man kan da til stadighed tage for givet, at mennesker tilhører et kulturelt domæne forskelligt fra dem, som teknologier og dyr tilhører, selvom mennesker på den anden side 'ligner' og indgår i meget intime relationer med teknologier og dyr.

Overraskelser og provokationer kan da netop forekomme, når skellet mellem forskellige domæner forsøges nedbrudt. Fx kan provokationen i Darwins teori om 'arternes oprindelse ved naturlig selektion' fra 1859 (1981) ses som en konsekvens af, at der i denne teori ingen universelt gældende forskel er mellem mennesker og dyr; vores idéer om henholdsvis dyr og mennesker pleonastiseres i Darwins udviklingsperspektiv. På lignende hvis er Donna Haraways 'cyborg' (1991*a*) provokerende, fordi universelt fastsatte grænser mellem menneske/dyr, menneske/teknologi og ikke mindst mand/kvinde forstyrres med figuren, og fordi figuren samtidig fremføres som et bud på en aktuelt almengældende teknokulturel kvasiidentitet.

Domæner er sammenlignelige, men er indbyrdes forskellige, og ingen forståelse af fænomener kan reduceres til denne sammenligning. Der fostres indsigt i et domæne ved at trække på idéer fra et andet, og der skabes relationer mellem forestillinger i og med, at de kulturelle domæner kan udgøre 'et par' og samtidig kan forholdes separate. Fx kan en bestemt individualitetsforståelse således få saft og kraft i en syneidetisk⁴ bevægelse: Fx. er et billede af en astronaut, der frit svæver i rummet (outer space), og

⁴ Syneidesi kommer af græsk = syn-med sammen + eidos udseende skikkelse, Eidolon = billede, skygebillede, afbillede. Dvs., at syneidesi betegner det forhold, at billedindtryk inden for ét område fremkalder visuelle forestillinger inden for et andet (Deleuze & Guatarri 1996, p. 56).

et scanningsbillede af et foster, der flyder frit i moderens livmoderen (inner space), i billedligt samspil så stærke, fordi de skaber indsigter i hinandens distinkte domæner og idiomatisk fremstiller 'det samme': et autonomt, individualiseret subjekt. Merografiske relationer prolifererer da i og med en moderne indstilling til virkeligheden, der opfatter virkeligheden som 'dualistisk' eller 'dikotomisk' opdelt efter en slags epistemologisk og ontologisk 'lov' om 'tertium non datur'. I socialkonstruktivismen fordres også et sådant skel mellem 'det sociale' og 'virkeligheden' og muliggør hermed, at relationer der imellem kan italesættes. Dikotomier kan anskues som kategoriseringer/klassificeringer⁵, der benyttes for at skabe orden i en kompleks verden (Bauman 1992 p. 183ff) og består ud over de nævnte af mange andre: fx individ/samfund, politik/videnskab, mand/kvinde, natur/kultur, os/dem og tro/viden. Den dikotomiske *orden* i virkelighedsopfattelser er, hvad mange amoderne tænkere diagnosticerer som moderne og forsøger at forstyrre. Således er ét formål for Donna Haraways cyborgfigur som nævnt netop at destabilisere grænsesætninger mellem menneske/teknologi, menneske/dyr og mand/kvinde (1991a).⁶ En forståelse af sådanne skel som absolutte synes aktuelt at overskrides eller forsøgt overskredet. En interessant pointe ved at tænke det moderne som producent af merografiske relationer er imidlertid også, at sådanne overskridelser altid synes at have fundet sted: Når den moderne holder domæner radikalt adskilt, er dette simpelthen en forudsætning for, at domæner kan agere perspektiver for hinanden og virkelighedens elementer, og det er dermed så en forudsætning for, at et hav af relationer strømmer

⁵ "To classify is human" skriver Bowker og Star (1999, p. 1) og henviser til, at klassifikationer (og dermed også en moderne dikotomiske virkelighedsopfattelse) ikke er abstrakte konstruktioner opfundet af 'verdensfjerne' filosoffer. Klassifikationer er nødvendige for at navigere i virkeligheden. I mange tilfælde kan klassifikationer imidlertid have meget radikale konsekvenser for specifikke aktører, fx klassifikationer af 'sorte' og 'hvide' under apartheid i Sydafrika. Det handler dermed om stadig at undersøge, hvordan specifikke klassifikationer kommer i stand og eventuelt forskyde dem, men ikke om at afvikle dem alle sammen.

⁶ Haraways *Cyborg Manifesto* er bl.a.: "An argument for *pleasure* in the confusion of boundaries and for *responsibility* in the construction." (1991a). Således er det ikke for hende et spørgsmål om, at moderne kategoriseringer og skel skal fjernes, men at påvirke og agere i, hvordan de forhandles på ny, når deres aktuelle konstitution viser sig ikke at være nødvendig eller at være direkte problematisk, fx undertrykkende.

mellem teknologi/menneske, menneske/dyr, mand/kvinde etc. Det er i denne forstand, at der ligger en immanent kulturel reproduktion af forestillingen om virkeligheden som mangfoldig og plural i en moderne perspektivisme, analogiserende praksis og dualistiske kategoriseringsmodus og en dertil knyttet forståelse af verden som opdelt i domæner.

Med hold i disse overvejelser har reproduktion af relationer, selv- og virkelighedsforståelser i en moderne pluralistisk og perspektivistisk forståelse rødder i, at man betragter verden som adskilt i forskellige domæner, der interagerer, men forholdes adskilt, og i, at disse kan benyttes som 'perspektiv' til belysning af os selv og andre af virkelighedens elementer. Dvs., at domæner er inkompatible: Der forekommer overlap, men hvert domæne trækker på sin egne fortolkningsrammer og konnotationer, og ethvert domæne er ukomplet: Der er 'mere' end det, der kan anskueliggøres med et specifikt perspektiv. Én konsekvens er så, at *alle* perspektiver skal artikuleres for at skabe en tilfredsstillende virkelighedsbeskrivelse. Heraf opstår et andet impetus for hele tiden at udvikle 'nye' perspektiver ud over den omtalte fordring om at finde et perspektiv, der kan udvikles til Theoria: Vi vil altid kunne opdage *mere*, hvis vi udvikler nye perspektiver og dermed gøre vores selv- og virkelighedsbeskrivelse mere udviklet. Med denne fordring bliver perspektivisme og pluralisme også tilknyttet en idé om fremadskridende vidensudvikling og en progressiv tidsfornemmelse, som kan udgøre fundamentet for en fremskridtstanke. Fremskridt består i, at jo 'flere' perspektiver vi udvikler og benytter, des 'mere' viden producerer vi.⁷

Udviklingen af perspektiver har i en idéhistorisk og kulturdiagnostisk optik været grundlaget for konstitution af subjekter og virkelighedens elementer via udvikling af analogier og merografiske relationer mellem dem og har dermed udgjort et væsentligt element i forestillingen om virkeligheden som plural. Pluralisme kan da forstås som en

⁷ I modsætning til den fordring der ligger i at udvikle et perspektiv til Theoria, dvs. udvikling af *endelig* viden, må udviklingen forstås som en akkumulering af indsigter. Vi bliver mao. klogere og klogere og får mere og mere viden, men er aldrig færdige med at udvikle vores forråd af indsigter om os selv og virkeligheden.

effekt af perspektivisme. I erkendelsen af at et bestemt perspektiv udgør et *partielt* blik på virkeligheden, er der altid mere at opdage om os selv og virkeligheden end, hvad der aktuelt kan ses fra en bestemt vinkel. Dermed er der altid nye perspektiver at undersøge og nye måder at forstå og relatere os til virkeligheden på. Pluralitet er da ikke blot en forestilling om, hvad virkelighed er nu og her, men er også projekteret ud i fremtiden.

Problematisering af perspektivisme

Vesterlændinge har ifølge Strathern på denne måde reproduceret deres forestillinger om sig selv, deres relationer til hinanden i det 20. århundrede ved at drage analogier mellem forskellige kulturelle domæner. Aforistisk udtrykt er dette 'culture in action'.⁸ Akademisk praksis kan også betragtes som en udfoldelse af dette ganske ordinære moment i diverse discipliner.

En moderne attitude karakteriseret ved pluralisme og perspektivisme (re)konstruerer gang på gang virkeligheden som mangfoldig, dvs. som et uudtømmeligt kar af 'nye' fænomener og perspektiver til opdagelse. Men idet en grundlæggende inert i den stadige produktion af perspektiver ligger i forhåbningen om, at et enkelt perspektiv kan udvikles til et endeligt og altomfattende udsyn, dvs. det jeg før kaldte Theoria-perspektivet, mens man efterhånden må konstatere, at intet perspektiv hidtil har levet op til denne forhåbning, og håbet svinder til, at ét nogensinde vil gøre det, har det den effekt, at produktionen af stadigt flere perspektiver og dermed perspektivisme og pluralisme efterhånden synes at have produceret en immanent absurditet:

In the late twentieth century, anthropology has already moved from a plural to what could be called a postplural perception of the world [...] the realization of the multiplier effect produced by innumerable perspectives extends to the substitutive effect of apprehending that no one perspective offers the totalizing vista it presupposes. It ceases to be perspectival. (Strathern 1991, p. xvi)

⁸ Dette er en aforisme over titlen på Latours *Science in action* (1987)

Perspektivisme selvproducerer i udviklingen af stadig flere perspektiver simpelthen opløsningen af forestillingen om perspektivet som potentielt totalitært Theoria og dermed opløsningen af forestillingen om *perspektivet som perspektiv*. Men man fortsætter og det er svært at få øje på alternativer dertil. Strathern diagnosticerer dette som et graverende problem: Hvis perspektivet hører op med at kunne agere perspektiv, opstår risikoen for store kulturel-kognitive tab i og med, at specifikke kulturelle genstande simpelthen kan blive usynlige eller forsvinde. Fx har et 'samfundsperspektiv' i samspil med et 'naturperspektiv', som nævnt, virket synliggørende og konstituerende for 'individet', men hvis 'samfund' og 'natur' som perspektiver forsvinder, er risikoen, at 'individet' også forsvinder (1992a, pp. 144-150). Et sådant potentielt 'hukommelsestab' i og med afvikling af muligheden for at italesætte en række kulturelle/naturlige elementer vil være en radikal effekt af den stadige produktion af flere perspektiver og den dermed immanent producerede 'fragmentering' af perspektivet. Fragmenteringen af perspektivet kan nemlig betyde bortfald af muligheden for at kulturelle domæner kan agere perspektiv for hinanden og dermed stop for udviklingen og italesættelsen af merografiske forbindelser. Alt i mens synes eksisterende forbindelser at 'kollapse'. I snæver forbindelse hermed kan man forestille sig, at grundforestillingen om virkeligheden som plural også potentielt kan forsvinde. Manglen på mening i at udvikle nye perspektiver, og at denne mangel synes kronisk, kan medføre absurdistiske forståelser af relationen mellem subjekt og virkelighed. Således foreslår en veninde til den mandlige hovedperson i Erlend Loes *Naiv.Super*, at han bør rejse ud i verden for at få sig 'et nyt perspektiv', men dette får ham blot til at tænke: "Perspektiv er noget, man burde kunne tage i pilleform og tage intravenøst" (1996). Muligheden for at opdage noget 'nyt' ved at få et nyt 'perspektiv' konstateres i *Naiv.Super* aktuelt at være uden for rækkevidde, eller at indebære absurditet, fordi muligheden for grundlæggende forandring eller forbedring i livet derved, fx psykologisk, er stærkt betvivlelig.

Ekspliciteringsprocesser

Perspektivismen og pluralismens selvundergravning kan ses som en 'refleksiv' og uintenderet effekt af en moderne bestræbelse på at gøre alting bogstaveligt, en bestræbelse på at *italesætte* alskens både kulturelle og naturlige fænomener ved hjælp af mangfoldige perspektiveringer i en forestilling om, at dette kan foregå ad infinitum, eller til man opdager, det jeg har benævnt et Theoria-perspektiv.

Making the implicit explicit I refer to as an act of literalisation, that is, a mode of laying out the coordinates or conventional point of reference of what is otherwise taken for granted.

(Strahern 1992a, p. 5)

I den vestlige verden, er man, som beskrevet på et tidspunkt begyndt at antage, at der altid er 'mere' i virkeligheden', end det der nu og her ligger synligt for et perspektiv, og i snæver forbindelse hermed har man opfattet virkeligheden som fuld af 'dybder' og 'hemmeligheder'. Man har i stigende grad opfattet selvet som et 'løg'⁹, der består af 'lag', som kan skrælles af. Dermed har man antaget, at man stadigt afslører nye 'dybder' eller 'sider' af sig selv. Den sidstnævnte forestilling har rødder i romantikken og har siden da været kulturelt dominant i den vestlige verden (Taylor 1989, pp. 368ff). Der er i denne forståelse altid en skjult 'grund', 'bagside' eller 'dimension' bagved det, man ser, og en motor for vidensudvikling er dermed en ekspressionistisk nysgerrighed for at afsløre, hvad der ligger bag/under/til grund for, det man allerede ved - både om sig selv og virkeligheden.

Eksplicitering er at forstå som fremdragning af 'selvfølgeligheder' til 'overfladen', og parallellen mellem perspektivisme og ekspliciteringsbestræbelsen er i den forstand klar. Folk har altid taget mangt og meget for givet og har forsøgt at gøre det implicite

⁹ Illustrationen af mennesket som et 'løg', der kan skrælles og afsløres for nye identitetsmæssige 'lag', stammer fra Henrik Ibsens *Peer Gynt* fra 1867 (1975). Hovedpersonen Peer skræller et løg i håb om at finde sit inderste væsen, men opdager, da han fjerner det sidste lag, at så er der *ingenting*. Sidstnævnte pointe, som gør selvransagelse delvist absurd - i hvert fald forestillingen om, at man i selvransagelse finder en 'kerne', 'essens' eller 'sandhed' - glemmes dog ofte i en romantisk forståelse af mennesket som besidder af indre 'dybder' og 'lag'. Mennesket i løgets billede er også en figur, som Jan Kjærstad benytter i sin 'postbiografiske' trilogi om Jonas Wergeland (Kjærstad 1994, 1997, 2000).

eksplicit. Ved at benytte det allerede eksplicite til perspektivering har man forsøgt afsløre den 'grund', der ligger 'bag' det, man 'allerede ved'. Den perspektivistiske og pluralistiske vidensproduktion kan da betragtes som en fortsat eksplicitering af implicitte 'selvfølgeligheder', og en moderne perspektivisme og bliver også på denne vis tilknyttet en progressiv tidsfornemmelse: Som tiden går, og der udvikles 'flere og flere' perspektiver, vil man 'afsløre' mere og mere og dermed akkumulere indsigt og viden.

At drage og analogier og lære nyt ved hjælp af metaforer har da udgjort en forudsætning for at forstå specifikke kulturelle domæner, dvs. domæner forstås ved hjælp af andre domæner. Når 'nye' antagelser og selvfølgeligheder bringes frem til 'overfladen', kan den frembragte viden benyttes som et 'nyt' perspektiveringselement i jagten på afsløring af 'nye' dybder/grunde/private sfærer mv. Strathern pointer imidlertid, at sådanne ekspliciteringsprocesser ikke, som de kan fremstå i en perspektivistisk forståelse, er neutrale i forhold til den viden, der produceres, eller vise versa: En etableret viden og indsigt i et partikulært domæne bliver forskudt, når 'ny' viden frembringes i ekspliciteringsprocesser. I sådanne processer mister det nu ekspliciterede sin status som selvfølgelighed, og 'konteksten' for afsløringen, eller rettere sagt den situerede viden, perception, og forståelse ændrer dermed også mening.

The displacement effect of uncovering assumptions, of making the implicit explicit, sets of an irreversible process. The implicit can never be recovered, and there is no return to old assumptions; displacement becomes radical. (Strathern 1995)

Det eksplicite kan ikke gøres implicit igen. Den måde 'vi forstår, vi forstod på' forandres, og når først specifikke forestillinger er gjort eksplicite (som fx kulturelt betingede idéer eller som blot mulige forestillinger blandt en række andre) kan man ikke vende tilbage til 'gamle' forestillinger. Generelt betragtet kan man da heller ikke forestille sig viden, som noget vi progressivt producerer 'mere og mere' af i et lineært forløb: Der er en tabs- og glemselsdimension tilknyttet vidensproduktion.

Strathern peger på, at der aktuelt er sket det, at denne ekspliciteringsmodus *selv* er blevet ekspliciteret, hvilket skaber problemer for pluralistiske og perspektivistiske

standpunkter. Fx bliver det dermed uklart, hvad det er for et 'materiale', som man i socialkonstruktivismen mener, der konstrueres af.¹⁰

One effect of literalisation is to realise that describing a process as construction is itself a construction of sorts. This is the autoproof of social constructionism. (Strahern 1992a, p. 5)

Socialkonstruktivismens autobevises i og med, at enhver tekst også betragtes som en slags konstruktion, men dette forudsætter, at naturen og 'virkeligheden' tages for givet som 'selvidentisk' materiale for sociale konstruktioner. Når det bliver eksplicit, at dette 'materiale' også er konstrueret, synes det, der bringes frem til overfladen via specifikke perspektiver, imidlertid også kun at være 'overflade', Der synes da blot at blive afsløret nye 'overflader'. Man kan da stille spørgsmålstejn ved, om der findes nogen 'natur', 'grund' eller noget 'bagved' noget, og det bliver diskutabelt, hvad det i det hele taget er, man bestiller med en konstruktivistisk, perspektivistisk og ekspliciteringsbestræbende praksis. 'Autobeviset' for socialkonstruktivismen er problematisk i en postplural forståelse, og det fremstår ikke klart her, hvorfra man ser, hvorfor man konstruerer, og hvad det er for et materiale, man konstruerer af. Den socialkonstruktivistiske og perspektivistiske ekspliciteringsstrategi har bidraget til en fornemmelse af, at virkeligheden er plural, mangfoldig og diversificeret. Eksplicitering af perspektivisme, pluralisme og ekspliciteringsprocesser som sådan bidrager ifølge Strathern derimod til en 'postfornemmelse', der aktuelt kendetegner den vestlige verden:

Making the implicit explicit is a mode of constructing knowledge which has been the engine of change for more than a hundred years. It has also produced an internal sense of complexity and diversity. But to make this mode of explicit *this* mode has its own effect: the outliteralization of the literal-minded. I suspect something similar to this particular literalising move has been behind the prevalent sense of a now that is after an event. This

¹⁰ Denne mening er måske, den der ligger i titlen på Ian Hackings *The Social Construction of What?* (1999)

sense of being after an event, of being post-, defines the present epoch. (1992a p. 7, org. kursiv)

Forandringen af gamle forestillinger sker, når de relateres til noget 'nyt', ekspliciteringsprocesser forandrer dermed både de 'nye' og 'gamle' forestillinger. Gamle idéer, ting, mennesker mv. får nye betydninger i ekspliciteringsprocesser, som er *irreversible* dvs. Post-

En postplural perception - delvise forbindelser

En postplural forståelse fremkommer med eksplicitering af perspektivisme, pluralisme og ekspliciteringsprocesser som sådan, hvor 'overflader' irreversibelt blot synes at afsløre 'overflader'. Med perspektivets fragmentering kan virkelighedens elementer ikke anskues som 'dele af domæne-helheder', men kun som så og så mange 'dele', der blot kan 'assembles' som så og så mange 'dele' med 'delvise forbindelser' til andre 'dele'. Udviklingen af 'nye' indsigter, subjektivitets- og virkelighedsbeskrivelser kan da ikke forstås, som om virkeligheden opdages fra 'nye vinkler' eller som afsløring af 'dybder', men som rekonfiguration af allerede eksisterende kulturelle elementer. Når perspektiver blot synes at bringe 'overflader' frem til 'overfladen' og i manglen på alternativer fremtræder absurditeten i at udvikle nye perspektiver som hos Erlend Loe og en nostalgi for et uproblematiseret forhold til dette forehavende som hos Strathern. Men dette betyder *ikke*, at man stopper udviklingen af nye subjektivitets- og virkelighedsforståelser. Kulturel praksis består stadig i at skabe og beskrive relationer mellem idéer (Strathern 1992a, p. 19): nu som pastiche eller collage (ibid., p. 165), bricolage (Judith Butler se Klages 1997) eller assemblage (Deleuze se Rose 1998, p. 169ff).

Selvom der således ikke er tale om, at udvikling af selvbeskrivelser og virkelighedsforståelser stopper i praksis, når inertien i udviklingen af nye perspektiver undergraves, kan 'forskelle' og 'ligheder' i en postplural forståelse ikke reduceres til, hvad forskellige perspektiver har og/eller ikke har 'til fælles'. Postplural tænkning har mere ydmyge ambitioner end at konstruere endelige perspektiver og forståelser, nemlig en ambition om at 'repetere', 'kalibrere' eller 'performe' allerede italesatte og

synliggjorte 'forskelle' og 'ligheder' og skabe relationer mellem kulturelle elementer, relationer der fremtræder som *delvise forbindelser*:

The relativising effect of multiple perspectives will make everything seem partial; the recurrence of similar bits and propositions will make everything seem connected (Strathern 1991, p. xx).

Italesættelsen af perspektivet som blot ét blandt en pluralitet af perspektiver er igangsættende for en kulturelt substituerende proces, der fragmenterer perspektivet som sådan og dermed problematiserer perspektivisme og pluralisme. Det handler imidlertid ikke om at opløse dette kulturelle problem, selvom det er alvorligt.¹¹ Strathern peger således flere steder på, at det gang på gang lykkes for ganske almindelige mennesker at sammenholde og beskrive 'forskelle' og 'ligheder' i deres livsverdener på trods af et fragmenteret og partielt udsyn. Et problem er imidlertid som nævnt, at man ikke kan overskride perspektivisme og pluralisme uden risiko for at miste evnen til at se og *italesætte* vigtige kulturelle elementer. Endvidere er risikoen, at man dermed kan miste en sympatisk pluralistisk forståelse af verden som mangfoldig og respekt for andre i og med, at de bærer andre perspektiver end en selv. Men ekspliciteringer er irreversible, og når pluralisme, perspektivisme og ekspliciteringsprocesser selv ekspliciteres, kan man ikke vende tilbage til en tro på, at et perspektiv kan udvikles til et endeligt udsyn eller på, at udviklingen af nye perspektiver bringer os fremskridt i vidensudviklingen. I en perspektivisk og pluralistisk virkelighedsforståelse er der altid mere, der kan siges om sagen, altid en del af verden, der ikke er blevet belyst, og altid noget usynligt og gemt, der venter på at blive italesat. Dvs., at en moderne pluralistisk indstilling immanent tilføres energi til yderligere arbejde med eksplicitering. Denne grundlæggende indstilling til virkelighedens fænomener i den moderne euro-amerikanske vidensproduktion bliver i en postplural forståelse behæftet en ambivalent

¹¹ Også selvom fx en akademisk selvforståelse bliver delvist absurd. Relevansen af den akademiske praksis har netop bl.a. været begrundet i en selvforståelse som potentiel revolutionerende og/eller privilegeret teori- og virkelighedsopdager.

følelse. Denne moderne pluralistiske indstilling bliver *se/v* explicit og kan dermed ikke længere tages for givet, men den kan heller ikke overskrides absolut. Det er derfor en nostalgisk bevidsthed kendetegner Stratherns kulturdiagnose.

Multiplicitet(er) – ontologiforståelse med en postplural attitude

Stratherns postplurale nostalgi i forhold til en forsat 'formålsløs' praktisering af en moderne perspektivistisk og pluralistisk arv og den vanskelige opgave i at anskueliggøre et alternativ hertil, er udfordringer, som jeg mener tages op i post-ANT og i empirisk filosofi, som et spørgsmål om at udvikle en anderledes ontologi og subjektivitetsforståelse end en moderne perspektivisme og pluralisme byder på. Jeg mener, at spørgsmålet om ontologi tages op på en særligt overbevisende måde af den hollandske empirifilosof Anne Marie Mol, og jeg vil følgende beskrive hendes '*post-ANTologi*' som en måde at tænke positivt videre på i forhold til Stratherns diagnose. Mol beskriver, hvordan post-ANT har bidraget til en omformning af dominerende ontologiforståelser (1999). I dette felt beskrives, hvordan virkeligheden *performes*¹² i multiple praksisser, og effekten af at tage dette forhold alvorligt er, at virkeligheden *se/v* må betragtes som multipel. Dette er ikke nødvendigt, fordi nogen i dag vil påstå, at virkeligheden er totalt uforanderlig, men mange tænker stadig i kontrol og bemestring af en virkelighed, der endvidere betragtes som passiv og 'selvidentisk': Virkelighedens grundlæggende byggesten antages at være konstante og uforanderlige, og det antages, at man kan iagttage den objektivt og naturvidenskabeligt. Denne objektivisme bærer et korrespondenteoretisk ideal, om at kunne kortlægge virkeligheden absolut. Herimod er Mols '*post-ANTologi*' antirepræsentationalistisk, eller rettere sagt bygger den på forestillingen om, at vi re- eller gen- præsenterer virkelighed. Re-præsentation er

¹² Begrebet om, at virkeligheder mv. *performes*, bør ikke forstås på den måde, at der antages noget 'virkeligt' bag det performede. Dette kan begrebet konnotere, hvilket Mol diskuterer og derfor i senere værker foretrækker at benytte begrebet 'enactment' (2002, kap 2). Jeg mener dog at performansbegrebet er relevant, fordi det også konnoterer kreativitet i udfoldelsen af en praksis, og jeg vil derfor fastholde det med denne konnotative modifikation.

præstation i forståelsen politisk strategisk og manipulerende arbejde med virkeligheden. Dvs. re-præsentation *altid* betyder intervention.

Virkeligheden fratages ifølge Mol i med ANT-tankegangen en stabil, given og universel karakter i sin ontologiske dimension, og i stedet præsenteres det forslag, at virkelighedsontologier er situerede: historisk, kulturelt og materielt lokaliseret - ikke blot i teori, men også i ting - og de er 'gjorte', 'enacted' eller 'performede'. Dvs., at man burde snakke om ontologier, for hvis virkelighed er 'enacted' og 'performed', i forskellige situerede praksisser, så er den multipel. Nogen vil mene, at det som i perspektivismen implicerer, at forskellige virkeligheder optræder som subjektive 'valgmuligheder', men implikationen er ifølge Mol snarere, at forskellige 'ontologiske politikker' udtrykkes i forskellige praksisser. Det ontologiske er ikke præpolitisk eller prækulturelt, og det kulturelle er også naturligt og præget af aktive handlende nonhumane aktører. Det virkelige er impliceret i politik og vise versa (Mol 1999). Multipel betyder dermed ikke det samme som plural, der som beskrevet knytter sig til perspektivisme og socialkonstruktivisme, selvom perspektivisme just i følge Mol også opstod som en reaktion mod objektivisme. Perspektivisme har påvist, hvordan observatører af virkelighed kommer fra forskellige baggrunde og ser forskelligt på baggrund af forskellige kulturer, vaner, kompetencer og interesser, og hvordan observatører dermed indtager forskellige standpunkter og repræsenterer det, de ser, på plurale måder. Perspektivisme bryder dermed et objektivistisk, videnskabeligt og monopolistisk sandhedsregime, men perspektivisme multiplicerer *ikke* virkeligheden, der stadig betragtes som *én* virkelighed. Perspektivisme multiplicerer således blot "the eyes of the beholders"(Mol 1999). Med perspektivisme bliver det 'cartesianske øje' et alternativ til andre øjne:

And this in turn brought *pluralism* in its wake. For there they are: mutually exclusive perspectives, discrete existing side by side, in a transparent space. While in the center the object of the many gazes and glances remains singular, intangible, untouched. (ibid., org. kursiv).

Socialkonstruktivistisk perspektivisme skaber pluralisme, som når der fortælles om forskellige mennesker, der praktiserer forskellige perspektiver og gør sig forskellige

observationer, fordi de tilhører forskellige kulturelle netværk. Andre typer af konstruktivistiske historier fremhæver materialitet, fx hvordan teorier bliver gjort holdbare i laboratorier. En pointe i den sidstnævnte type konstruktionshistorier er at anskueliggøre, hvordan historiske alternativer til ethvert nuværende faktum eller artefakt ikke var fordømt fra begyndelsen. Herved italesættes, at et kim til anderledes konstruktioner af virkeligheden var tilstede, men blot ikke fik lov til at blomstre. Dvs. pluralitet lever også her - blot projiceret bagud i tiden.¹³

En forståelse af virkelighed som multipel bygger på andre metaforer end 'perspektiv' og 'konstruktion' nemlig 'intervention' og 'performans'. Således at virkelighed forstås som *gjort* og *enacted* snarere end observeret (Mol 1999). Virkelighed bliver manipuleret på mange forskellige måder i distinkte praksisser og foreligger ikke jomfrueligt uberørt under en diversitet af beskuende øjne. Virkeligheden er ikke noget, som kun kommer frem i lyset af et bestemt perspektiv som i socialkonstruktivismen og Morgans organisationsteori, men der optræder i det lokale og praktiske arbejde med virkelighedens objekter flere forskellige *versioner* af objekterne. De er forskellige og alligevel relaterede former af objekter og indgår dermed i performansen af flere forskellige versioner af virkelighed.

Hvis virkelighed(er) er multipelt performet, dvs. at forskellige virkeligheder praktiseres simultant, så bliver tanken som nævnt nemt, at man kan 'vælge' mellem forskellige performanser heraf. Men spørger man til, *hvorfra* man skulle kunne vælge, så finder man, at et sådant sted ikke eksisterer. Jeg finder, at idéen om et sådant sted netop har kilde i perspektivismens og socialkonstruktivismens konstruktion af et metaperspektiv. Mol mener heller ikke, at et sådant sted ikke findes, men at afgørende normative øjeblikke derimod ofte italesættes som om, de er 'fraværende': Muligheder er allesteds, men det betyder, at de *altid* synes at være et andet sted. Fx bliver normative momenter i diskurser ofte italesat som 'fakta' afgjort et andet sted snarere en som et 'sted' for åben

¹³ Bijker og Pinch (1989) beskriver fx en række (fra vores aktuelle udsyn 'glemte') historiske alternativer til den cykel, vi opfatter som naturlig og selvfølgelig i dag. Pluralitet projektieres her bagud i tiden.

stillingtagen. Ontologisk politik handler imidlertid ikke om at gøre performative muligheder mere eksplicite, men derimod om at undersøge, hvad det betyder at leve ting som muligheder (Mol 1999).

Det er ikke værdimæssigt ækvivalente, diskret afgrænsede perspektiver på virkeligheden, som praktiseres, men forskellige versioner af virkeligheden praktiserer sammen og er afhængige af hinanden. Forskellige performanser ekskluderer således ikke hinanden, men er 'entanglet' i hinanden: "What is 'other' is also within" (Mol 1999). Virkeligheder er komplekse netværk af mange forskellige objekter, idéer, subjekter mv., og en beskrivelse kan derfor aldrig lukkes endeligt. Der er altid mere at tage højde for, men intet privilegeret sted, hvorfra man kan kritisere, dømme og vælge mellem specifikke performanser. En multiplicering af virkelighed betyder dermed ikke, at man bør arbejde på at afsløre forskellige aspekter ved virkeligheden, men fordrer empirisk-filosofisk *at beskrive*, hvordan forskellige versioner af virkelighed praktiseres. Disse forhold gør sig således også gældende for subjekt-ontologirelationen. Subjekter står ikke som eksterne og konstante beskuere af virkeligheden. De er situerede subjekter, som praktiserer deres partielle udsyn i og med multiple virkeligheder. Mols 'antologi' tager dermed højde for den fragmentering af perspektivet, som Strathern diagnosticerer. Vores udsyn har i en hvis forstand altid været fragmenteret og situeret, hverken mere eller mindre. Men alligevel betyder det fragmenterede og partielle blik ikke, at virkeligheden fragmenteres eller går i stykker. At objekter er multiple betyder ikke, at de er singulære og adskilte, eller at alt er forskelle, men at objekter er forskellige men alligevel relaterede versioner af objekterne. Objekter og virkeligheder er "more than one, but less than many" (Mol 1999, 2002 p.82). I en filosofisk parafrase er virkelighed(er) mere end monistisk, men mindre end dualistisk, indrettet. Den socialkonstruktivistiske forestilling om virkeligheden som 'en og samme' og som et passivt 'mudder' problematiseres. Virkeligheden består af aktive aktører og netværk, herunder dem vi betegner subjekter, som yder konkret dynamisk modstand og ontopolitisk deltagelse.

Idet en postplural attitude tilknyttes forestillingen om, at virkeligheden er multipel og aktiv bliver ontologiske beskrivelser og subjektivitetskonstruktioner revitaliseret, men

nu som situerede lokale og foranderlige teori/praksisformationer. Intet i subjekt-ontologirelationen holdes konstant i *universel* forstand, men der åbnes for deltagelsen i performans af virkeligheder; en empirisk-filosofisk enactment af virkeligheder bliver mulig. Både kognitiv/subjektiv og virkelighedsontologisk essentialisme og relativisme afvises. I stedet fordres en *relativistisk relationisme*, hvor subjekter og andre af virkelighedens elementer ses som gensidigt medkonstituerende aktører i netværk. En adoption af Mols 'post-ANTologi' er et træk i, hvad jeg forstår ved, at indtage en postplural attitude i relation til virkeligheden og subjektivitet. Der leveres således både et opgør med den moderne attitudes forestilling om, at virkeligheden er konstant, og med forestillingen om, at virkeligheden er et relativt passivt¹⁴ 'mudder'. Ligeledes fordres både et opgør med idéerne om, at subjektet er en konstant eller er et relativt passivt 'mudder'. Antagelsen om subjektivitet som konstant finder jeg også eksemplarisk modarbejdet i Cindy Shermans fotografiske værker. Her præsteres analogt til Mols 'post-ANTologi' en subjektivitetsforståelse, hvor subjektivitet anskues som performet. Subjektivitet pluraliseres ikke, men multipliceres.

Subjektivitet som performans

I Cindy Shermans fotografiske værker artikuleres et opgør med en moderne forestilling om subjektivitet som et kartesiansk og konstant fritstående 'blik' på virkeligheden. Fotografihistorisk er forestillingen om konstant subjektivitet udgangspunkt for en naturalistisk præsentation af mennesket i portrætfotografiet: Her repræsenteres *virkelige* subjekter. Shermans arbejder deklarerer derimod, at subjektiviteten i fotografiet er performet og ved *samtidig* at fremprovokere en erkendelse af tilskuerblikkets

¹⁴ I post-ANT og lignende perceptioner er virkeligheden ikke passiv, men nærmere "that which resist" (Latour i Bowker & Star 1999. p. 49). Jeg finder også, at Pickering (1995) giver en overbevisende beskrivelse af videnskabelige arbejdspraksis som et spil mellem netop 'resistance' og 'accomodation' mellem mennesker, natur, apparater mv.

fragmenterede karakter. For at tydeliggøre dette vil jeg først fremvise en fotografihistorisk kontrast til Shermans fotografier:¹⁵

Med 25 års interval er Winston Churchill her på vej til krigsministeriet under henholdsvis 1. og 2. verdenskrig. "Winnie is back" lyder det i billedteksten.

¹⁵ Udklippet er fundet i min morfar Ulf Gads dagbog, som han skrev under krigen. Det stammer fra en dansk avis udgivet d. 9. oktober 1950 - formodentlig Berlingske Tidende.

Fotografierne præsterer en nærmest uhyggelig konstanthed og eliminerer historisk forandring, idet der omtrent ingen ændringer synes at være ved Churchills fremtoning i rum over tid - foruden hattenoden. De to billeder fremviser to partikulære momenter, som heroiseres. Dvs., at billederne, som den moderne attitude i Foucaults definition (1992) stræber efter at udsige noget evigt og absolut ved et 'nu', der ikke er før eller efter dette nu, men er midt i det. Jeg vil komme nærmere ind på denne definition senere.

I en psykologisk fortolkning virker fotografierne, fordi beskueren kan spejle sig i faderfiguren: det autentiske, målrettede, værdige og handlekraftige subjekt. Churchill vender blikket nedad og indad som et rationelt tænkende væsen med en præcis opgave for hånden. Der præsenteres en maskulin faderfigur, universal man (Haraway 1997, pp. 241-244), nationalisme mv., men også et billede på mennesket som besidder af uendelige indre dybder alá Joseph Conrads *Mørkets Hjerte* fra 1899 (1986).¹⁶ Selvom fortolkningen af denne billedsymbolik kan modificeres med, at Churchill i særdeleshed er kendt for meget bevidst at have iscenesat sig selv, hvilket kan formodes også at gælde hans disse fotografier, er billederne en stærk metafor for det autonome og konstante og moderne kartesianske subjekt i samspil med den romantiske forestilling om mennesket som besidder af indre 'dybder' og 'lag'.

I følge Cindy Shermans eget udsagn bliver subjektiviteten sat på spil på en anden måde i erfaringen af hendes billeder, særligt når de ses i sammenhæng, hvor "to be 'in the picture' [...] is to feel dispersed, subject to a picture organized not by form but by formlessness" (i Smith unpubl.)¹⁷. Subjektet i billederne fragmenteres, men også

¹⁶ Som måske bekendt er *Mørkets Hjerte* historien om en rejse til Afrikas mest utilgængelige inderste, og værket er en af litteraturhistoriens mest kraftfulde metaforer over menneskets rejse i sin sjæls dybder. I værket tegner der sig metaforisk en voldsom kritik af forestillingen om, at mennesker indeholder en 'kerne' eller blot *konstante, stabile* træk. På den lange rejse i sjælens dybder finder man ikke en kerne, sandheden eller som hos Ibsen: tomheden, når løget er skrællet for sit sidste blad (se note 9), men derimod det rene og skære vanvid. Som det måske også bekendt er Francis Ford Coppolas Vietnam-filmepos *Dommedag Nu* (1979) modeleret over *Mørkets Hjerte*.

¹⁷ På Smiths hjemmeside om Cindy Sherman og Judith Butler kan ses et bredt udvalg af Shermans fotografier.

beskuerens 'perspektiv', og "it is the very fragmentation of that 'point' of view that prevents this invisible, unlocateable gaze from being the site of coherence, meaning, unity, gestalt, eidos" (ibid.). Shermans forhåbning er, at subjektiviteten i erfaringen af hendes billeder vil fragmenteres og dermed miste sig selv som et entydigt punkt, hvorfra (det tror) at benytte sit konstante perspektiv på verden. De fleste af hendes fotografier er 'selvportrætter' i forskellige iscenesættelser. Hun optræder udklædt som forskellige 'historiske' figurer, Hollywoodstjerne, mand, kvinde og dyr. Set hver for sig siger de måske ikke så meget, men i deres sammensætning udtaler de en ganske anden betragtning over subjektivitet end billederne af Churchill. De har dog dette tilfælles. Det er også i samspil, at billederne af Churchill fremstår som billede på en konstant subjektivitet. Shermans billeder fremstår derimod i samspil som et epistemologisk trick i, når de set sammen problematiserer de selvfølgeligheder, betragteren tænker i: individualitet, identitet, antropologisk essentialisme mand/kvinde, iscenesat/autentisk mv. Derved provokeres normalkonceptioner hos subjektiviteten via inddragelse af og forstyrrelse af subjektiviteten selv.

Eksempler på billeder af Sherman. Den pointe som jeg her plæderer for ligger i at Shermans fotografier kan være svære at få øje på i enkeltbilleder. Det er i samspil mellem dem subjektivitet tydeligt opleves som performance.

Subjektivitet performes og iscenesættes i billederne, og dermed forsøger Sherman at fremvise, hvordan dette altid er tilfældet - også udenfor fotografiet. Foruden normalkonceptioner angriber Sherman, særligt i sine senere værker, forståelsen af subjektet som privilegeret og fritstående i forhold til resten af virkeligheden. En status som subjektet opnår via afgræsning af sig selv fra virkeligheden og via 'ikke-deltagelse' i og objektivisering af den. Med afvisningen af det givne ved denne grænse fremstår det 'fritstående subjekt' dog som en meget dårlig utopi, der simpelthen er ude af *føling* med virkeligheden. En føling som mistes i benægtelsen af, at subjektet indgår i mange komplekse og hybride relationer med andre af virkelighedens aktører. Shermans billeder er da på linie med den amerikanske feminist Judith Butlers diagnose af den utopiske grænsesætning mellem et rent subjekt og en ydre, fremmed og 'snavset' virkelighed:

For inner and outer worlds to remain utterly distinct, the entire surface of the body would have to achieve an impossible impermeability. This sealing of its surfaces would constitute the seamless boundary of the subject; but this enclosure would invariably be exploded by precisely that excremental filth that it fears. (Butler 1999, p. 170)

Cindy Shermans fotografier præsenterer i samklang med Butler og en postplural forståelse, at subjektet konstitueres som rent og fritstående i og med, at der sættes et skel mellem det og det urene/dyriske/frastødende/ukendte/fremmede/andet/tredje. Det er i og med denne grænsesætning, hvor kroppen tilhører det 'andet', at subjektet opnår sin status som et særligt værdigt og privilegeret værende blandt alt andet værende. Descartes subjekt opnår sin 'værdighed' i en underlæggelse af kroppen og den omkringværende virkelighed (Taylor 1998). Men dette bygger på en grænsesætning som for både Sherman og Butler fremtræder som både utopisk og magtpolitisk: Via grænsesætningen og objektivering af virkelighed og egen krop, mener subjektet, at det underlægger sig virkeligheden, men der er tale om en grænse, som ikke er universel givet, og har alvorlige konsekvenser for både det, der inkluderes og ekskluderes fx som menneskeligt/umenneskeligt. Desuden forskydes grænsen ofte. Møder mellem subjekter og noget 'fremmed' i oplevelsen af Shermans billeder betyder, at selvforhold problematiseres, og det bliver muligt at udvikle nye idéer om subjektivitet og virkelighed, Subjektivitet kan erkendes selv at indeholde noget fremmed: "what is other is also within"(Mol 1992).

Der er ingen egentlig, selvidentisk eller konstant subjektivitet eller virkelighed, originalitet eller noget bagved det performede. Den romantiske forestilling, om at mennesket er et 'løg' med indre 'dybder' og 'lag', problematiseres. Det 'universelle' fremstår som konstitueret på en bestemt 'lokal måde. Subjektiviteten fremstår som forskellige, men relaterede, performanser i et ikke-endeligt antal 'gjorte' og praktiserede *versioner* af subjektivitet. Subjektivitet er performet og multipel som virkeligheden i Mols post-ANTologi, og den klassiske subjektskonstruktion forstås som utopisk, magtpolitisk og som noget, der må arbejdes med at forskydes, men langt fra som 'en illusion', der kan bortviskes i en ren intellektuel spekulation.

Yderligere karakteristik af en postplural attitude

I karakteristikken af en postplural attitude har jeg kontrasteret denne til en moderne socialkonstruktivistisk, perspektivistisk og pluralistisk forståelse. Imidlertid ses det også af beskrivelsen som helhed, hvordan en postplural attitude er *afhængig* af en moderne.

Postpluralisme tænkes mod og med begreber, som de med en moderne attitude er blevet konstitueret på bestemte måder.

Afhængigheden har i min forståelse at gøre med, at væsentlige moderne begrebskonstitutioner, stadig er svært undgåelige for tænkning. At adoptere en postplural attitude er da ikke en fordring om radikalt at overskride eller opløse en moderne attitude, men derimod en fordring om at reflektere over de grænser, den sætter, og at eksperimentere med muligheder for at forskyde disse grænser og tænke væsentlige begreber anderledes. I det hele taget kan dette siges at være, hvad diagnose af vores subjektivitets- og virkelighedsforståelser omhandler:

The critical ontology of ourselves has to be considered not, certainly, as a theory, a doctrine, nor even as a permanent body of knowledge that is accumulating; it has to be conceived as an attitude, an ethos, a philosophical life in which the critique of what we are is at one and the same time the historical analysis of the limits that are imposed on us and an experiment with the possibility of going beyond them. (Foucault 1992)

Selvom perspektivet tænkes partielt og fragmenteret og virkelighed og subjektivitet multipliceres, er disse idéer netop mulige, fordi der tænkes med og mod begreber og grænser, som en moderne attitude sætter. En postplural attitude *behøver* i denne forstand en moderne attitude. Forståelsen af virkelighed som multipel konstitueres dels i modspil med en moderne pluralisme, dels en moderne objektivistisk universalisme. Forståelsen af subjektivitet som multipelt og performet konstitueres i modsætning til den moderne kartesianske forestilling om subjektivitet som fritstående, afgrænset og konstant og også i modsætning til den pluralistiske forestilling om, at subjekters perspektiver kan udskiftes med hverandre eller skifte 'skala' og 'niveau' uafhængigt af den beskuede virkelighed.

Idéen om en postplural attitude adskiller sig da fra 'postmoderne teorier' om 'subjektets død', 'historiens ende'¹⁸ mm. og en deri grundet epokalisering. Men selvom den

¹⁸ Løvlie, Lars (1992) diskuterer forestillingen om 'subjektets død' og andre kendetegn ved en postmoderne forståelsesmodus.

moderne attitude præcis er, hvad en postplural attitude er afhængig af, betyder det ikke nødvendigvis, at den er tro derimod (Haraway 1991a). Videretænkning og diagnose er ikke blot et 'refleksivt' projekt, som forskyder 'det samme' til et andet sted, men derimod også et 'diffraktionsprojekt'¹⁹: Den ikke-uskyldige, komplekse og erotiske praksis, hvor man producerer en forskel uanset hvor lille og partiel den er (Haraway 1994).²⁰ Diffraktion optræder som nævnt i Shermans eksperimenter med at forskyde subjektets grænser ved at lade subjektivitet konfronteres med det 'andet' og 'fremmede'.

Pluralisme og perspektivisme, at noget holdes konstant i relationen mellem subjekt og ontologi og dikotomiske grænsesætninger mellem subjekt/virkelighed videnskab/politik, menneske/ teknologi mv. - en moderne lov om 'tertium non datur', har jeg diagnosticeret som karakteristika ved en moderne attitude. Men dette udgør selv sagt ikke nogen udtømmende beskrivelse. Foucault (1992) lokaliserer en moderne attitude hos Baudelaire, idet sidstnævnte repræsenterer en bestemt måde at relatere sig til et 'nu', som 'heroiseres'. Denne heroisering er netop, hvad jeg mener, fremtræder som en effekt i billederne af Churchill, jeg præsenterede tidligere. At indtage en moderne attitude er i følge Foucault da kendetegnet ved at adoptere et specifikt standpunkt i forhold til et sådant 'nu' og det 'heroiske' i momentet består i at genfange noget evigt, som ikke er før eller efter momentet, men er midt i det. En moderne attitude er da en historisk situeret måde at relatere sig til sin aktualitet på og indeholder en bestemt måde at forestille sig fremtiden på.

Jeg mener ikke, at en postplural attitude overskrider at være en historisk specifik måde at forholde sig til aktualitet på. Jeg mener dog, at det er en anden måde den gør det på,

¹⁹ Diffraktion betegner som fysisk fænomen dannelsen af et mønster som skyldes en forandring i lydets, vandets eller lysets retning, som man fx kan se, hvis man vipper en cd under en lyskilde.

²⁰ Hvilket også er tilfældet i dette arbejdspapir. Der postuleres ikke nogen radikal forandrende kraft i denne tekst. Hvis man ikke opretholder nogen apriorisk forestilling om et skel mellem teori og praksis og ikke betragter teksten som repræsentation, kan denne praksis dog også være væsentligt nok. Akademisk virke består ikke blot i at beskrive multiple performede praksisser, men også om selv at bedrive en teoretisk praksis, der måske producerer en lille forskel i nogle menneskers tankegang, hvis man er heldig.

og at forskellen mellem de to attituder kan præciseres med Foucault, Rainer Maria Rilke, og Erlend Loe. Foruden Baudelaire finder Foucault (1992) en kilde til at forstå en moderne attitude i Immanuel Kants tekst "Svar på Spørgsmålet: Hvad er oplysning" (1993). Teksten fra 1783 er idéhistorisk set en kort, men særlig tekst, fordi Kant her på en 'original' måde forsøger at udsige noget om 'nuet'. Han forsøger at udsige, hvilken forskel i dag introducerer i forhold til i går (Foucault 1992), og Kants aktualitetsforståelse er defineret af forestillingen om 'oplysning', en 'event', som Kant mener, vil komme i fremtiden under de rette omstændigheder. Ifølge Foucault er denne fremtidsprojektion i særligt kendetegnet ved nærmest udelukkende at være negativt defineret. Oplysning er således ifølge Kant: "*Udgangen af mennesket selvfor skyldte umyndighed*" (1993, min kursiv). Forestillingen om, hvad mennesket og menneskeheden er *nu*, er reguleret relation til denne negative projektion af fremtiden *i nuet*. En aktuel relaterer sig til et sådant 'nu' med en fremtidsprojektion finder jeg ligeledes er på spil i Rainer Maria Rilkes *Malte Laurids Brigges optegnelser* fra 1910:

Jeg tror jeg begynder at arbejde med et eller andet, nu, da jeg lærer at se. Jeg er otteogtyve år, og der er så godt som intet sket. Lad os gentage det: jeg har skrevet studie over Carpaccio, som er dårligt, et drama der hedder ægteskab, og som vil bevise noget galt med tvetydige midler, og vers. Men ak, der nås så lidt med vers, når man skriver dem tidligt. Man skulle vente og samle sans og sødme et helt liv igennem og helst et langt, og så, til allersidst, kunne man måske skrive ti linier, der var gode. For vers er ikke, som folk tror, følelser (dem har man tidligt nok), - de er erfaringer. For et vers' skyld må man se mange byer, mennesker og ting, man må være fortrolig med dyrene, man må føle, hvordan fuglene flyver, og kende de små blomsters bevægelser, når de åbner sig om morgenen. Man må kunne tænke tilbage på veje i ukendte egne, på uventede møder, og på afskeder, man længe så komme, - på barnedage, der endnu er uopklarede; på sine forældre, som man måtte krænke, når de bragte én glæde, og man ikke forstod den (det var en glæde for en anden -), på børnesygdomme, der begynder så sælsomt med så mange og svære forvandlinger; på dage i stille, dæmpede stuer og på morgener ved havet, på havet i det hele taget, på havene; på rejsenætter, der bruste højt og fløj hen med alle stjerner, - og det er endnu ikke nok, når man kan tænke på alt det. Man må have minder om mange kærlighedsnætter, af hvilke ingen lignede hinanden; om skrig fra kvinder i barnsnød og om lette, hvide, sovende

barselskvinder, der lukker sig. Men også hos døende må man have været; man må have siddet hos døde i stuen med det åbne vindue og de stødvise lyde. Og det er endda ikke nok at have minder. Man må også kunne glemme dem, hvis de er mange, og man må have det store tålmod til at vente på, at de kommer igen. For minderne selv er det endnu ikke. Først når de bliver til blod i os, blik og bevægelse, navnløse og ikke mere til at skille ud fra os selv, først da kan det hænde, at i en ganske sjælden stund det første ord af et vers opstår af deres midte og stiger frem af dem. (1986 s. 16-17, org. kursiv fjernet)

Både forestillingen om 'nuet' og en fremtidsprojekteret event, hvor stort set alt et liv kan byde på og kan krystalliseres i et enkelt vers, kommer til udtryk og illustreres i citatet. Nuet, den negativt definerede fremtidsprojektion her i en form af katarsis, og endvidere den glemselsdimension, som gør digtning muligt, er idealiseret hos Rilke i en *pluralistisk attitude*. Det bør nævnes, at Rilke på de efterfølgende sider i *Malte Laurids Brigges Optegnelser* peger på muligheden for, at vores viden, vores fortid og historie, vores opfattelse af alle andre individer, ja stort set alle de aspekter, som han i ovenstående citat anser for væsentlige og nødvendige for egentligt at forstå noget som helst, potentielt kunne være fejlagtige - ikke mindst fejlagtiggjort af os selv. Pointen er da, at Rilkes hovedperson Brigge med denne indsigt netop *ikke* kan vente, men derimod *heroisk* må skrive nat og dag nu og her. Skepticisme er således ikke en hæmsko, men intellektuelt produktiv: Hvis vi kan og bør opleve differentieret og mangfoldigt, men intet kan vide med sikkerhed, må vi *netop nu og her* producere digte, kunst mv. ad infinitum.

En postplural attitude er nu, i modsætning til forestillingen om et heroisk 'nu' og en negativ fremtidsprojekteret event: en pluralisme med fremtidsforhåbning, nu kendetegnet ved at være 'post', negativt defineret af en pluralisme, 'før' en irreversibel eksplicitering af pluralisme, som man herefter ikke kan vende tilbage til. I modsætning til Rilkes fremstilling optræder en absurditet i at fortsætte praktiseringen af en pluralistisk arv. I forhold til Kant er der ingen 'udgang' i vente.

Dette fører en bestemt post-fornemmelse med sig, og det er bl.a. derfor, jeg har valgt at fastholde 'post' i begrebet om en 'postplural attitude' på trods af, at jeg ikke mener dette hentyder til en overskridelse i epokal eller historisk-temporal forstand. Snarere er

postfornemmelsen en følelse af stadig problematisk afhængighed af moderne forestillinger om mening og absurd, men produktiv, fordring, hvilken Erlend Loe fanger på eksemplarisk vis i kontrast til både Kant og Rilke. I «L» beskriver han med sort ironi og i en naivistisk, minimal stil sin situation: "Her sitter jeg og er 29 år gammel. I Norge. Kjempers fødeland. Jeg er i min beste alder. Stor og stærk er jeg. I god form. Og jeg spør meg; hva har jeg bygd? Hva har jeg, Erlend, 29 år, i Norge, egentlig bygd?" (1999). Loe konkluderer, at han har bygget en væg og en cykel. Folk på denne alder har i dag fornemmelsen af aldrig at have 'løftet i flok', opbygget samfundet eller gjort store betydningsfulde opdagelser, men fortsætter alligevel med kulturelle praksisser, som reproducerer de gamle dog med en ironisk indsigt i, at det ikke giver nogen 'større' mening: "Bach lagde sin musikk for Gud. Hvis vi lager musikker det for at få fitte. Eller noe tilsvarende. Vi som ikke bygde Norge. Det er os"(ibid.).

Med en postplural attitude må man betænke, at en absurditet fremtræder i at videreføre de praksisser, der er arvet. For Loe giver det således ikke, som for Rilke, 'større' mening at *erfare, glemme, vente og erindre* for dermed at udvikle sig et (mere indsigtfuldt) nyt 'perspektiv', eller som for Kant at vente og arbejde på 'oplysning'. Der er heller intet heroisk eller evigt ved det aktuelle 'nu'.

Som jeg har forsøgt at anskueliggøre med Mol og Sherman, kan denne fornemmelse imidlertid også vendes til positiv indstilling via empirisk-filosofisk og eksperimentel udvikling af anderledes subjektivitets- og ontologiforståelser. I deres projekter synes det ikke at være et problem, at tingene ikke giver 'større' mening, men dette forhold vendes snarere til en postplural sætten pris på det partikulære, simple og 'kedelige' ved almindelig praksisser og performanser af selv og virkelighed. Men da det immervæk er i sådanne praksisser, at menneskers liv formes og leves, er det jo også væsentligt at arbejde med at forstå.²¹

²¹ Dette er selvfølgelig ikke en original indsigt, således konstaterer Montaigne i forhold til de emner man må beskrive for at opnå selvforståelse: "Ja, der findes ikke det emne der er for ligegyldigt til at fortjene en plads i denne rapsodi!" (1998, p 69). Moderne indsigter kan på denne måde ses som passende i en postplural forståelse. Måske er Rilkes fordring af tålmodighed som dyd også et eksempel på en moderne

Postplural nostalgi som drivkraft

Som nævnt indeholder Strathersns perspektivisme- og pluralismediagnose en nostalgi for en moderne pluralisme. Milan Kundera skriver i *Uvidenheden*, at 'nostalgi' har de etymologiske rødder 'nostos' og 'algos', hvor 'nostos' betyder hjem, og 'algos' betyder lidelse, dvs. nostalgi betegner lidelsen, som rammer den, der ikke kan vende hjem. Hovedpersonerne i *Uvidenheden* befinder sig i en blivende identitetsmæssig krise og selvrefleksiv tilstand på grund af hjemstavnsløshed, dvs. lidelsen er en form for uforløselige *hjemlængsel* (2000, p. 6f). Det er da tankevækkende, at Arne Næs i forbindelse med en fremstilling af Heidegger netop angiver hjemlængsel som den væsentlige drivkraft i Heideggers og anden filosofisk tænkning i nyere tid (1991, p. 303f). Med sekularisering og den nyere tids filosofis afvisning af universalisme opstår et tomrum i og med tabet af muligheder for at skue i helheder og betragte ting som fx fornuft, gud oa for givet. Filosofi har førhen handlet om at artikulere det grundlæggende og sikre, men nyere tids filosofi har med tabet af dette grundformål ikke noget sted at vende hjem til og kan heller ikke kan finde ro med den nye situation. Den nostalgi som Strathersns postplurale diagnose indeholder for en moderne pluralisme er i lignende forstand en bevidst fremmedgjort utopisk længsel efter at vende hjem til den. Imidlertid er det da netop også pointen, at nostalgi tvinger til at tænke og eksperimentere videre.

Det er denne videretænkning i forhold til en moderne attitude, som jeg finder eksemplarisk eksemplificeret i Mols 'post-ANTologi' med udviklingen af en forståelse af virkelighed som performet og multipel og hos Cindy Sherman i udviklingen af forestillingen om subjektivitet som performet og multipel. Ontologi og subjektivitet synes at være 'topoi' for tanken, som rammes og forskydes i praktiske momenter. I kraft af Mols 'praxiografiske' og empirifilosofiske studier er konsekvensen, at virkelighed må

indsigt, som der kunne vindes ved at reappreciere, hvis man samtidig frafalder idéen om et heroisk moment og fremtidsforestillinger om en event for 'udgang', katarsis eller anden radikal forandring, som tålmodigheden i så fald skulle bringe en.

betragtes som multipel performet. I kraft af Shermans praktiske fotografiske *arbejder* kan subjektivitet betragtes som multipelt performet.

Med en postplural attitude kan fragmenteringen af perspektivet, multipliceringen af virkeligheden og subjektiviteten netop ses som etnografiske momenter hvor topoi tydeliggøres. Subjektivitetsforståelse og virkelighedsontologi er i denne forståelse ikke konstante universelle forhold, men dynamiske, multiple og performede fænomener. Disse begreber, og deres historiske rødder er man dog stadig henvist til at tænke med og en moderne attitude afvises dermed ikke *radikalt*. En postplural attitude udvikles imidlertid med muligheden for at reflektere specifikke grænser og universaliser, som er konstitueret med en moderne pluralistisk attitude og yderligere i eksperimenter med muligheder for at forskyde dem.

Hvis man ikke betragter modernitet, postmodernitet som epoker mv., men som attituder og anser en moderne universalisme og pluralisme for at være dele af stadigt levende og aktive indstillinger til virkelighed, så kan den nostalgi, som Strathers postplurale diagnose indeholder, betragtes som en *relation* til andre indstillinger og livsanskuelser. Postplural nostalgi er dermed ikke en historisk relation til en 'tabt' fortid, men en drivkraft til eksperimentel videretænkning og erfaring i relation til andre og stadigt aktuelle moderne forestillinger - her i blandt perspektivisme, pluralisme socialkonstruktivisme.

Litteratur

- Barnes, Barry (1983): On the Conventional Character of Knowledge and Cognition i Karin Knorr-Cetina & Mulkay (eds.): *Science Observed, Perspectives on the Social Studies of Science*, UK: Sage Publications.
- Bauman, Zygmunt (1992): *Thinking Sociologically*, UK: Blackwell Publishers.
- Bijker, Wiebe & Pinch, Trevor (1989): "The Social Construction of Facts and Artifacts: Or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology Might Benefit Each Other", pp. 17-50 i Bijker et al: *The Social Constructions of Technological Systems – New Directions in the Sociology and History of Technology*, Cambridge: MIT Press.
- Bowker, Geoffrey og Star, Susan Leigh (1999): *Sorting Things Out – Classifications and Its Consequences*, US: The MIT Press.
- Butler, Judith (1999): *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, UK: Routledge.
- Conrad, Joseph ([1899] 1986): *Mørkets Hjerte*, København: Fremad.
- Darwin, Charles ([1859] 1981): *Arternes oprindelse: ved naturlig selektion eller ved de heldigst stillede formers sejr i kampen for tilværelsen*, København: Jørgen Paludan.
- Deleuze, Gilles & Guatarri, Félix (1996): *Hvad er filosofi?*, Haslev: Gyldendal.
- Foucault, Michel (1992): What is Enlightenment? (*Was ist Aufklärung?*) på <http://eserver.org/philosophy/foucault/what-is-enlightenment.html>.
- Hacking, Ian (1999): *The Social Construction of What?*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Haraway, Donna (1991a): "A Cyborg Manifesto" pp. 21-69 i *Simians, Cyborgs and Women – The reinvention of nature*, UK: Free Association Books.
- Haraway, Donna (1994): "A Game of Cats Cradle: Science Studies, Feminist Theory, Cultural Studies", pp. 59-71 i *Configurations*, årg. 2, vol. 1, US: The John Hopkins University Press.
- Haraway, Donna (1997): *Modest_Witness@Second_Milenium.Femaleman©_Meets_OncoMouse™*, US: Routledge.
- Ibsen, Henrik ([1867] 1975): *Peer Gynt: et dramatisk Digt*, København: Gyldendal.
- Kant, Immanuel ([1783] 1993): "Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?", s. 71-80 i *Oplysning, historie, fremskridt*, Århus: Slagmark.
- Kjærstad, Jan (1994): *Forføreren*, DK: Samlerens.
- Kjærstad, Jan (1997): *Erobreren*, DK: Samlerens.
- Kjærstad, Jan (2000): *Opdageren*, DK: Samlerens.
- Klages, Mary (1997): "Judith Butler – Gender Trouble", <http://www.colorado.edu/English/ENGL2012Klages/butler.html>.
- Kundera, Milan (2002): *Uvidenheden*, København: Gyldendal.
- Latour, Bruno (1987): *Science in Action – How to follow scientists and engineers through society*, US: Harvard University Press.
- Loe, Erlend (1996): *Naiv.Super*, Oslo: Cappelen.

- Loe, Erlend (1999): «L», Oslo: Cappelen. (Uddrag findes på <http://www.dagbladet.no/print/?/kultur/1999/09/13/17/152.html>).
- Lübcke, Poul (red.) (1998): *Politikens filosofleksikon*, DK: Politikens forlag.
- Løvlie, Lars (1992): "Postmodernism and Subjectivity", s.119-134 i S. Kvale (ed.): *Psychology and Postmodernism*, UK: Sage Publications.
- Mol, Anne Marie (1999): "Ontological Politics. A Word on Some Questions", pp. 74-89 i Law & Hassard (eds.): *Actor Network Theory and after*, UK: Blackwell Publishers.
- Mol, Anne Marie (2002): *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*, US: Duke University Press.
- Montaigne, Michel de (1998): *Essays – første bog*, København: Gyldendal.
- Morgan, Gareth (1986): *Images of Organization*, US: Sage Publications.
- Næss, Arne (1991): *Filosofiens historie 2 – Fra Hegel til Sartre*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Pickering, Andrew (1995): *The Mangle of Practice – Time, Agency & Science*, US: The University of Chicago Press.
- Politikens store fremmedordbog (1996): DK: Politikens forlag.
- Rilke, Rainar Maria ([1910] 1986): *Malte Laurids Brigges optegnelser*, Viborg: Gyldendal.
- Rose, Nikolas (1998): *Inventing Our Selves – Psychology, Power and Personhood*, US: Cambridge University Press.
- Smith, Angela Marie: (upubl.): *The Abject Female Body The Photography of Cindy Sherman*, <http://english.cla.umn.edu/alumni/asmith/sherm1.htm>
- Strathern, Marilyn (1991): *Partial Connections*, UK: Rowman & Littlefield.
- Strathern, Marilyn (1992a): *After Nature – English Kinship in the late Twentieth Century*, UK: Cambridge University Press.
- Strathern, Marilyn (1992b): *Reproducing the Future - Essays on Anthropology, Kinship, and the New Reproductive Technologies*, US: Routledge.
- Strathern, Marilyn (1995): "Displacing Knowledge: Technology and the Consequences for Kinship", Ginsberg, pp. 346-364 i Faye & Rapp, Rayna, eds., *Conceiving the New World Order: The Global Politics of Reproduction*, Berkeley: UC Press.
- Strathern, Marilyn (1999): *Property, Substance and Effect – Anthropological Essays on Persons and Things*, US: Athlon Press.
- Taylor, Charles (1989): *Sources of the Self – The Making of the Modern Identity*, UK: Cambridge.

Working Papers from the Centre for STS Studies

2003

Ivan da Costa Marques:

Reverse Engineering and Other Respectful Enough Accounts: Creating New Spaces of Possibility for Technological Innovation under Conditions of Global Inequality

No. 1

Finn Olesen:

Det indadvendte menneske: Radikal refleksivitet og moderne identitet

No. 2

Don Ihde:

Postphenomenology – Again?

No. 3

2004

Casper Bruun Jensen:

Researching Partially Existing Objects: What is an Electronic Patient Record? Where do you find it? How do you study it?

No. 4

2005

Christopher Gad:

En postplural attitude

No. 5